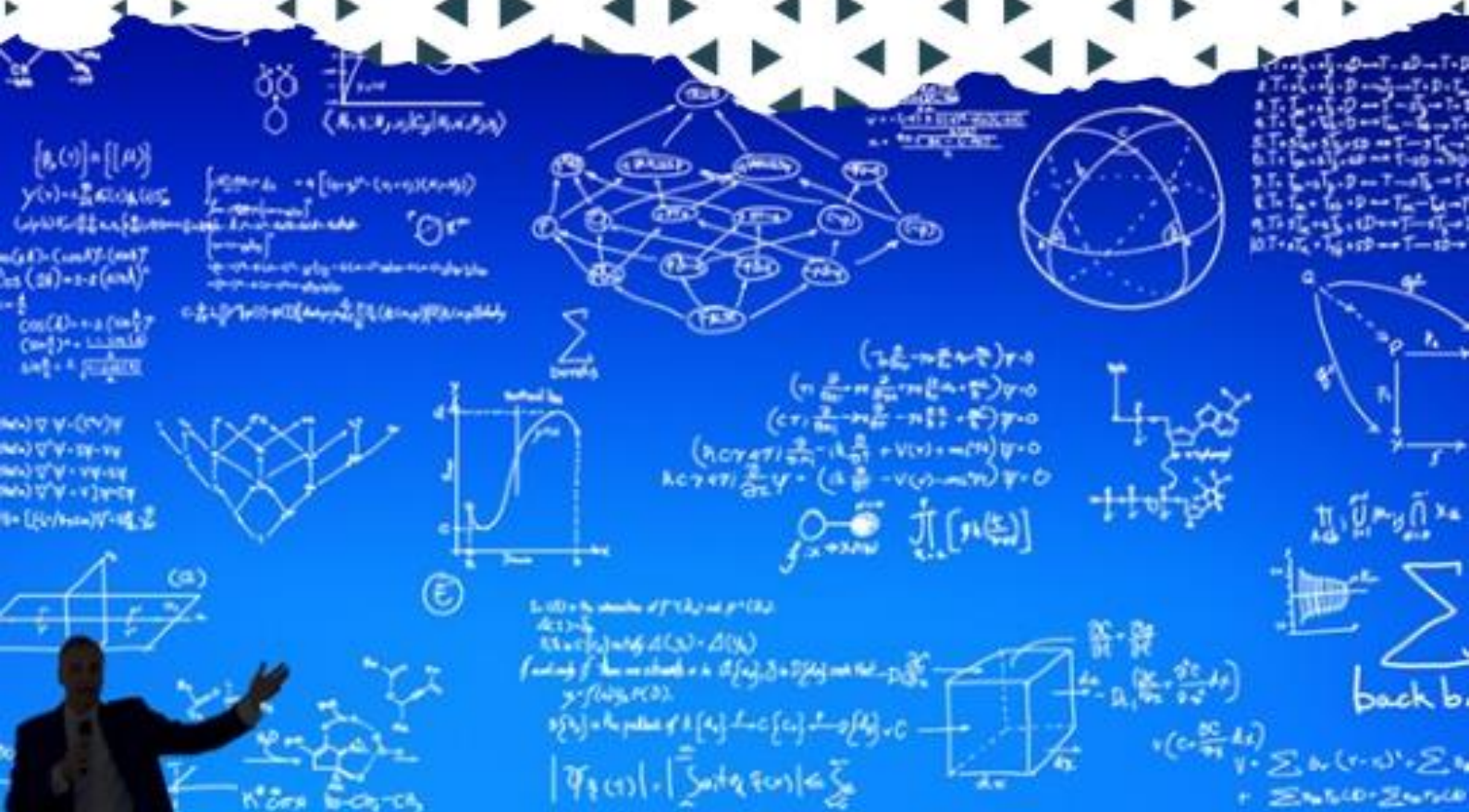

ZAMONAVIY ILM-FAN VA TA'LIM: MUAMMO VA YECHIMLAR ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

Google Scholar doi

zenodo

OpenAIRE

+998945668868

<https://innoworld.net>

2025

INNOVATIVE WORLD

**«INNOVATIVE WORLD» ILMIY TADQIQOTLARNI QO'LLAB-
QUVVATLASH MARKAZI**

**«ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOTLAR: MUAMMO VA
YECHIMLAR» NOMLI 2025-YIL № 1-SONLI ILMIY, MASOFAVIY,
ONLAYN KONFERENSIYASI**

**ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYA TO'PLAMI
СБОРНИК НАУЧНЫХ-ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЙ
SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE COLLECTION**

Google Scholar

ResearchGate

zenodo

ADVANCED SCIENCE INDEX

Directory of Research Journals Indexing

innoworld.net

Volume 2 Issue 1

| 2025 |

+99894 5668868

| @Anvarbek_PhD

Page | 2

Qadimgi davr musiqa madaniyati cholg'ulari**Xomidov Zokir Djurakulovich**

Guliston davlat universiteti San'atshunoslik fakulteti

"An'anaviy xonandalik va xalq cholg'ulari"

kafedrasi katta o'qituvchisi

zokirjonxamidov03@gmail.com**Abduraimov Ozod Vohid o'g'li**

Guliston davlat universiteti San'atshunoslik fakulteti

"An'anaviy xonandalik va xalq cholg'ulari"

kafedrasi talabasi

Аннотация

Bugungi kunda qadimgi davr musiqa madaniyati cholg'ulari va mumtoz musiqa san'atimizning, maqomlar, hamda xalq cholg'ulari ijrochiligi ansambllarini xalqimizning juda kam foizi tushunadi.

Qadimgi davr musiqa madaniyati va milliy cholg'u sozlarimiz tarixi va ularning yaratilishi to'g'risida bilimlar yo'q. Yoshlarimiz kattalarimiz ham milliy cholg'ularimizning nomlarini ham bilishmaydi.

Maktab o'quvchilari ham qadimgi davr musiqa madaniyati, bizning milliy cholg'u sozlarimiz sanalgan chang, ud, g'ijjak, doira, nay, tanbur, rubob, qonun va boshqa cholg'u sozlarining nomlarini ularning mashhur ijrochilari haqidagi bilishlari shart bo'lgan ma'lumotlardan bexabar. Yoshlar qadimgi davr musiqa madaniyatii va milliy cholg'u sozlarimizdan ko'ra, gitara, elektro organ, klarnet, akkordeon, udarnik (zarbli cholg'ular) cholg'u sozlarini yaxshi taniydi.

Kalit so'zlar: Qadimgi davr musiqa madaniyati va milliy cholg'ulari tarixi, mumtoz musiqa san'ati, maqomlar, an'anaviy xonandalik, ustoz san'atkorlar, mashhur sozandalar, milliy cholg'u sozlar.

O'zbek xalqining bebaho boyligi hisoblanmish – milliy musiqiy cholg'ularimiz o'zining betakrorligi, naqsh bezagining jozibadorligi, ovoz tarovatining rang-barangligi va ijro imkoniyatlarining beqiyosligi bilan milliy musiqiy madaniyatimizda alohida o'rin tutadi. Musiqiy cholg'ular azal-azaldan o'zbek xalqining ma'naviy hayotida muhim ahamiyat kasb etib, kundalik turmush tarzi bilan chambarchas bog'lanib ketgan. Ular hozirgi kunda ham kishilar dunyo qarashining shakllanishida o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ayniqsa, cholg'u ijrochiligi san'ati ajdodlarimiz tomonidan asrlar davomida noyob estetik vosita sifatida shakllanib, nafaqat musiqa ilmida, balki zamonaviy musiqa ijodiyotida ham katta qiziqish uyg'otib kelmoqda.

Uning barcha o'ziga xos xususiyatlari va qirralarini o'rganish esa cholg'u ijrochiligi amaliyotini boyitishga yordam beradi. Milliy musiqiy sozlarimiz juda qadimiy va boy tarixga ega. Musiqa san'atida dastlabki zarbli (membranofon) cholg'ular eramizdan avvalgi o'n uchinchi ming yillikda paydobo'lgan.

Manbalarda qayd etilishicha, bunday cholg'ular qadimgi mehnat qo'shiqlarining ritmik tuzilishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Keyinchalik shovqinli (idiofon) cholg'ular paydo bo'ldi.

Ijrochilar qarsak chalib ritmni ta'kidladilar, shovqinli cholg'ular ta'sirini kuchaytirdilar. Ijrochi ayollarning chapak zarblari o'ziga hos takrorlanmas go'zal holatni vujudga keltirar edi. Shu sababli zarbli cholg'ular eng qadimgi cholg'ular turiga kiradi. Ularning kelib chiqishi insonning qadam bosishi, mehnat jarayoni, raqs harakatlari, ov va harbiy yurishlari bilan bog'liq. Uzoq tarixiy rivojlanish davomida turli xalqlar musiqa amaliyotida o'zining tuzilishi, tovush hosil qilishi, ijro va ifoda imkoniyati jihatidan xilma-xil zarbli cholg'ularning turlari shakllangan.

Taniqli olim T. Vizgoning ma'lumotiga ko'ra mudovara (tarelka) harbiy cholg'ular qatoridan ham o'rin olgan. Misli mudovara (sanj)lar ham meloddan uch ming yil oldin ma'lum bo'lsa-da, zamonamizgacha xuddi doyra cholg'usidek o'z shaklida yetib kelgan. Zarbli cholg'ular - doyra, debu, daff, daz, dov, sanj, g'o'lachalar meloddan ikki ming yil muqaddam (nisoniylar davri) vujudga kelib, turli shakllari, tuzilish va zarblari bilan takomillashib bizgacha yetib kelgan. Doyra va sanj cholg'usining tarixi ijro etilish usullari haqida musiqashunos olim T. Vizgo fikr yuritib, sanj cholg'usining o'rtasidan tasma o'tkazilib chalinganligini va hozirgi davrda ham xuddi shunday uslubda ijro etilishini ta'kidlaydi.

Samarqandning Urgut tumani Mo'minobod qishlog'idan topilgan eramizdan besh ming yil avval suyakdan ishlangan va beshta barmoq bilan bosib ijro etiladigan teshikka ega bo'lgan nay qisman saqlangan bo'lib, o'sha davrda bunday tovush ko'lamiga ega bo'lgan cholg'uda qanday kuylar ijro etilganligini tasavvur qilish mumkin. Arxeologik qazilmalar natijasida topilgan va bizgacha to'liq cholg'u sifatida yetib kelmagan bo'lsa-da, ilmiy manbalarda tasviri tushirilgan bu cholg'ular paleolit davriga to'g'ri keladi.

O'rta Osiy hududlarida olib borilgan arxeologik qazilmalar natijasida olingan ma'lumotlarga qaraganda, islom davridan oldingi zamonlarda doyraga asosan ayollar jo'r bo'lgan. Ularning doyra usullariga mos qo'shiq aytishi va raqsga tushishi o'sha davrlarda shakllanib, asrlar osha rivojlanib kelmoqda. Doyra, qayroq, zang va safoyillar oymoma marosimlarida koshinlar tomonidan keng qo'llanilgan. Niso peshtoqlarida tasvirlanishicha, doyra diniy marosim raqslariga jo'r bo'luvchi mas'ul cholg'u sanalib, ayrim hollarda raqsga tushuvchilarning o'zlari, ba'zan esa maxsus doyrachilar tomonidan ijro etilgan.

Keyingi davrlarda, ya'ni ibtidoiy jamoa tuzumi davrida musiqa cholg'ulari turli bayram va madaniy marosimlarda faolishtirok etib, musiqa amaliyotini boyitgan holda o'zining yangi qirralarini ocha boshladi. Shuningdek, cholg'ular musiqiy talaffuz va musiqa tovushqatorlarini aniqlashda ham muhim ahamiyat kasb etgan. Butun musiqa tarixi davomida, ayniqsa eng avvalgi

rivojlanish bosqichlarida hali umuman nota yozuvi va boshqa musiqiy-tarixiy manbalar bo'lmagan davrlarda musiqiy cholg'ular bebaho tarixiy manba hisoblangan. Ular musiqa rivojida ashyoviy manba bo'lib hisoblangan, ya'ni cholg'ular musiqa rivojida poydevor vazifasini bajarsa, musiqa esa undan keyingi pog'onani egallagan. Aniqrog'i, cholg'ular o'sha davrdagi musiqa taraqqiyotining nechog'lik rivojlanganligini tasdiqlovchi vosita hisoblangan va har bir davrdagi taraqqiyot jarayonini namoyon etgan. Shuni ham ta'kidlash kerakki, inson ovozi va tanasini chertish orqali hosil qilingan tovushlar - tabiiy tovushlar hisoblanadi. Haqiqatdan ham shunday. Ibtidoiy odamlar vaqt o'tishi bilan "tabiiy damli cholg'u" hisoblangan inson ovozi va "tabiiy zarbli cholg'u" hisoblangan o'z tanasi bilan qanoatlanmay, sun'iy tovush yaratish vositalarini topishga harakat qilganlar. Lekin shunga qaramay, manbalarda yozilishicha birinchi ish jarayonlarini tashkil etishda ibtidoiy odamlar hech qanday sun'iy tovush chiqaradigan ashyolarsiz, o'sha davrlarda yagona material va san'at obekti hisoblangan o'z tanalaridan chiqaradigan chiqaradigan sehrli ovozlardan foydalanganlar va shu bilan chegaralanganlar.

Qanday sabablar insonni musiqa cholg'ularini yaratishga jalb etdi?

Birinchidan, o'zi yaratadigan tabiiy shovqinli tovushlar samardorligini oshirish maqsadida hamda ularni jarangdor va turli-tuman qilish uchun. Shuningdek, yovvoyi odamlar odatga aylangan harakatlarini saqlagan holda zarb kuchini hamda qo'l harakati diapazonlarini kengaytirgan. Shu bilan birga ular daraxt, qovoq va hayvonlar terilaridan foydalanib, tabiiy tovush turlarini saqlagan holda tovushlarni takomillashtirishga harakat qilgan.

Yovvoyi odamlarning sehrli xayollari ham o'z vazifasini bajardi. Ular atayin sun'iy tovushlar yaratish maqsadida o'z tabiiy tovushlarini o'zgartirib, ba'zi-bir cholg'ular ovozini yaratganlar. U va bu hollarda ham musiqa cholg'usi timsolida inson a'zolari bo'lgan. Tanadan ovoz chiqarish raqsi Peshona urushtirish raqsi Inson ovozi damli cholg'ularning yaratilishiga olib kelgan bo'lsa, chapak chalish, raqs paytida yer tepkilash, tanani chertish va boshqalar zarbli cholg'ularni, aniqrog'i shovqinli cholg'ularning ilk ko'rinishlari paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Keyinchalik esa qarsak chalishdan asta-sekin bronza va mis tarelkalardan foydalanishga o'tildi. Shovqinli shiqildoqlar esa ispan kastanyetalariga aylandi. Shu oddiy cholg'ular bilan birga ancha vaqtgacha tana ham zarbli cholg'u sifatida qo'llanilgan (yelka, qorin, peshona hamda tananing har xil qismlari orqali ovoz chiqarish). Tanaga taqiladigan har xil shiqildoq va taqinchoqlar ham tez rivojlangan.

Cholg'ularni takomillashtirishda va ularning yangi turlarini yaratishda ikki nuqtai nazar asos bo'lgan:

- 1- tovush chiqarish vositasi (rezonans) aks sado bo'lsa,
- 2- tovush balandligi va tovush xarakteri hamda tovush hosil qiladigan manba va materialining kattaligi (hajmi).

Keyinchalik bular chuqurlik va o'ralardan hamda ichi chirigan to'nkalaridan foydalanishgan. Bu o'rinda chuqurlik ustiga qo'yilgan ovalsimon

barabanlardan foydalanib, katta hajmdagi yog'ochlar ustida raqs tushish orqali tovush hosil qilishgan. Shuningdek, o'ralardan birinchi baraban va ilk torli cholg'ularni yaratishda ham foydalanishgan. Loy tuvaklarning paydo bo'lishi hamda qovoqlar ichini o'yib tayyorlash ham katta ahamiyatga ega bo'ldi. Rezonans, ya'ni sado berish masalasini tushunib yetgandan keyin avval yog'ochli va loy barabanlardan, keyinchalik hayvon terilari tortilgan barabanlardan foydalana boshlashgan. Shu tariqa yangi turdagi hozirgi baraban va litavraga o'xshash cholg'ular paydo bo'la boshlaydi.

Doirani yaralishiga aloqador rivoyatda shunday hikoya qilinadi:

Qadim zamonlarda bir karvon savdo-sotiq qilish maqsadida bir yurt dan o'zga bir yurtga safarga chiqibdi. Ular cho'lda judako'p yurishibdi, lekin hech ko'zlangan marraga yeta olmabdilar. Cho'lning qoq o'rtasiga yetganda safarga chiqqan yo'lovchilarning meshdagi suvlari tugab, kunning issig'iga chiday olmay asta-sekin holdan toyib, o'zidan keta boshlabdi. Safarga chiqqan biryosh yigitning meshida ozgina suvi qolgan ekan. U suvi bilan barcha safarga chiqqan yo'lovchilarning og'zini xo'llay boshlabdi, lekin ular o'ziga kelmabdi. Shunda yigit suvdan bo'shagan meshini yirtib, aravaning yog'och g'ildiragiga tashlabdi. Quyoshning issig'idan bir zumda teri tarang tortilib qurib qolibdi. Qurquvdan nima qilishini bilmagan yigit bor kuchi bilan teriga ura boshlabdi. Cho'lning narigi burchagidan yo'lga chiqqan boshqa karvon bu g'alati ovozni eshitib, karvonga biron kor-xol bo'libdi, ularga yordam berish kerak, deb ovoz taralayotgan tomonga tezda yetib kelib, karvonni qutqarib qolibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Sh.M.Mirziyoyev "Milliy maqom san'atini rivojlantirish va yoshlar ongiga singdirish" To'g'risida 2017 -yil, 17 -noyabrdagi qarori.
- 2.B.Mirpayozov "Xalq cholg'ulari qasg'ar rubobi" Musiqa nashriyoti T.2019-yil.
- 3.Q.Usmonov "Boshlang'ich rubob darsligi" O'qituvchi nashriyoti Toshkent 1975
- 4.A.Leviyev "O'zbek milliy cholg'usozlik tarixi". Toshkent 2005